

DIVERSIDADE INTERNO-EXTERNA E MULTIPLICIDADE TEXTUAL EN UXÍO NOVONEYRA

Luís Alonso Girgado

Un dos efectos do ano Novoneyra (2010) nas nosas Letras foi o mellor coñecemento da amplitude do *corpus* textual do escritor; é dicir, a *amplificatio* do seu ámbito escriturario, xa non –mais tamén– no que atinxe aos seus poemarios canónicos, senón nas marxes da súa obra total: case un cento de escritos en prosa (varios deles pensados e preparados para a súa emisión oral, como limiares ou presentacións a recitais de poemas propios ou alleos); diverso material epistolar que ten como receptores a Ramón Piñeiro (tamén emisor, por suposto, nunha importante e ilustrativa correspondencia), Otero Pedrayo ou Manuel María, xunto con outros nomes –Cuña Novás, Méndez Ferrín, José A. Valente– e, finalmente, unha serie de versións poéticas emitidas ben no formato de pequeno caderno titulado “Falorpiñas de neve” e datado en 1952, ben nun conxunto de vinte e unha composicións poéticas (algunhas delas con dúas ou tres versións), conxunto poético incorporado a unha ducia de cartas que entre 1953 e 1972 enviou, no contexto dun conxunto de corenta e cinco misivas¹, ao seu inicial mentor, guieiro e editor: Ramón Piñeiro. Varias destas composicións adiantan primeiras versións que reaparecerán, modificadas, en *Elexías do Caurel e outros poemas* (1966) e n’*Os Eidos*, 2 (1974). O “Poema dos Caneiros” / “Lembranza de Betanzos”, as elexías a Carlos Maside e Luís Pimentel, o “Chamamento ós galegos” / “Chamada ós galegos”, xunto con “Poema da Saudade”, “Cantiga de dor” ou “Invocación e prego de Novoneyra” son algúns títulos dese interesante *corpus* lírico.

Na liña na que situamos este noso traballo contamos con dous valiosos precedentes. Así, Olga Novo² salientou hai xa varios anos “o proceso de constante reelaboración ó que Uxío Novoneyra somete os seus textos”; proceso concretado na publicación dos mesmos en revistas e xornais³, no paso posterior aos poemarios, nas modificacións que

1 Publicadas en *Uxío Novoneyra, Cartas de poeta. De Uxío Novoneyra a Ramón Piñeiro (1953-1972)*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2010. Edición ao cuidado de Luís Cochón, Luís Alonso Girgado, Alexandra Cillero Prieto e Élica Abal Santorum.

2 Vx. *Uxío Novoneyra. Lingua loira*, Lugo: Fundación Caixagalicia, 2004, p. 117. A autora dedica a segunda parte do seu libro á “presentación e estudo da obra dispersa, inédita ou xa exhumada... establecendo as distintas variantes que se coñecen dos textos” (p. 17).

3 Completamos a listaxe de cabeceiras de prensa nas que hai colaboracións de Novoneyra proposta por Olga Novo; cabeceiras que na nosa recompilación suman arredor de sesenta. (Vx. os volumes *Celebración de Uxío Novoneyra e Celebración, II*, publicados en 2010 polo Centro Ramón Piñeiro). Edición de Luís Alonso, Luís Cochón, Alexandra Cillero e Élica Abal.

no seu seo (recolocados, desprazados) experimentan e na elaboración de diferentes versións, moitas delas inéditas. Todo o cal deseña un proceso evolutivo externo, de acusadas implicacións lingüísticas e marcado por unha meta esencializadora da palabra e da expresión a base dun reduccionismo, dunha máxima condensación na que o poema queda resolto ás veces en tres ou catro versos e aínda nun único verso, como versión final.

O traballo⁴ de Carme Silva Domínguez privilexia as variantes e resultantes lingüísticas desta constante evolución textual que delata unha radical actitude correctora, unha intensa procura da plenitude expresiva, unha case enfermiza insatisfacción tanto idiomática como estético-literaria e unha rota idiomática que nace e desemboca nidiamente nas falas do Courel, no particular e local courelao, no enxebre e depurado. Todo, por suposto, afastado de calquera norma oficialista⁵; todo coa defendida independencia do criterio idiomático do escritor, o único que decide sobre o uso dunha lingua –espazo, lugar– que se carga de fondas transcendencias, algunhas de carácter metafísico⁶.

Un apuntamento á correspondente evolución semántica, de sentido ou do cosmos poético que informa a poesía de Novoneyra. Falemos, en síntese, dunha liña de configuración cerrada-circular e de natureza cósmico-telúrica: unha temática que enchía as expectativas de Ramón Piñeiro de atopar unha voz culminante do enxebre e tradicional lirismo telúrico/paisaxístico da poesía do país, popular ou culta. Mais tal liña, que comeza n'Os *Eidos* (1955) e remata en *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas* (1999) –libros porén con ben marcadas diferenzas– coñece unha serie de bifurcacións que naturalmente enriquecen e diversifican a obra do poeta, sobre o que pesou (e pesa aínda, para algúns) a consideración unidireccional e simplificada, reduccionista, do “poeta d'Os *Eidos*”, virtuoso do sensorialismo a través dos seus achados na órbita fonosimbólica de acordo coas puntuais e reveladoras análises de Claudio Rodríguez Fer⁷.

A este estudioso novoneyrán volvemos para reflectir a condición de poeta total do courelao, cuxa obra coñece as vetas “obxectual, paisaxística, cósmica, existencial, cívica

4 “De Compostela ao Courel, de 1952 a 1990: a evolución das decisións de escrita n'Os *Eidos*”, en *Uxío Novoneyra. Día das Letras Galegas 2010*, Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións e Intercambio científico da USC, 2010, pp. 99-133.

5 A actitude fondamente individualista cara a lingua, a desatención a calquera normativa na escrita levan a penitencia dunha sensación de descoido e irregularidade verbal nos textos do poeta. Polo mesmo, a teima modificadora de palabras, sintagmas e ata versos enteiros ou desprazamentos de poemas ou fragmentos dun libro a outro desconcertan e ata desacougan o lector.

6 A consideración da lingua adquire renovadas, inéditas e múltiples referencias en varios dos pregóns e textos introdutorios de diversos recitais que aparecen no apartado “Inéditos. Prosa” nos dous volumes *Celebración de Uxío Novoneyra e Celebración, II* (2010), op. cit., que publicou o Centro Ramón Piñeiro: arredor dun cento de textos en total. Sobre a lingua, continúa a ser texto de referencia *Uxío Novoneyra. Dos soños teimosos*, (Noitarenga, 1998), longa entrevista de Emilio Araújo ao poeta.

7 Vx. “O fonosimbolismo na poesía de Novoneyra. Incursión ao nivel fónico da obra literaria” e “Elementos de Fonostilística: a prosa de Fole e a poesía de Novoneyra”, en *Grial*, números 68 (1980) e 89 (1985) respectivamente, así como “Fonostilística da poesía de Novoneyra” en *Poesía Galega* (Xerais, 1989).

ca e amorosa a un tempo”⁸. Esas liñas temáticas están irregularmente espaxeadas e conviven unhas e outras nos poemarios do escritor. Así, aínda que *Muller pra lonxe* (1986) declara no mesmo título a condición amorosa do canto, incorpora temas –da fusión cósmica, da protesta cívico-patriótica, da intimidade existencial– que advertimos en títulos precedentes do poeta, que habitualmente configura diseminativamente o substrato temático dos seus libros, que opera por tentativas sucesivas, en constante modificación formal e expresiva ata redondear e pechar o círculo totalizador –que vai d’Os *Eidos* (1955) a *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas* (1999)– da súa obra poética.

Naturalmente, esta temática proteica, que asoma e desaparece e retorna, está acompañada de diferentes acentos emotivo-sentimentais: canto celebrador, intimismo transido de dor, marcada corda eléxica, diapazón satírico-burlesco, forza e elevación épica no lirismo cívico-patriótico, nacional e universal, solidario e libertario.

Pasemos, porén, a cuestións de carácter externo da lírica novoneyriá: á tendencia á multiplicidade de versións⁹, ao desprazamento ou deslocalización de poemas ou versos, ao proceso de supresión ou adelgazamento no poema, á teima correctora no literario e no lingüístico.

O peculiar *modus operandi* do escritor, que debeu “torturar” a máis dun dos seus editores, comeza n’Os *Eidos* (1955), que foi obxecto de importantes modificacións ata chegar á edición de 1990. Por exemplo, a publicación no ano 2010 dun caderniño dedicado polo poeta a Juan Naya, titulado “Falorpiñas de neve”¹⁰, integrado por dezaoito composicións datadas en setembro de 1952, representa un singular precedente do citado poemario. Así, no caderno manuscrito que en maio de 1954 coas 143 páxinas d’Os *Eidos*¹¹, envía a Ramón Piñeiro, está parte dos poemas de “Falorpiñas de neve”, mais hai composicións suprimidas¹², outras modificadas e outras con correccións lingüísticas ou gráficas. Así, en “Terras abesedas” varía o número de versos e a disposición e forma verbal nos mesmos, os apóstrofos e signos de admiración e o léxico: *Laz* por *Lazzo*, *Remesqueda* por *Valdasnela*, *cosecha* por *barbeito*, etc. En “O mofo das pedras” os catro versos finais pasan a tres radicalmente distintos, e un caso ben semellante é o de “O vrao” / “A vinda do vrao”. Certamente, o cotexo dos dous manuscritos resulta moi ilustrativo, de acordo

8 Vx. Claudio Rodríguez Fer, nota epilodal a *Muller pra lonxe*, Lugo: Deputación Provincial, 1986, pp. 81-84.

9 Olga Novo recolle e confronta versións de poemas tan coñecidos como “Ouh Galicia”, “Poema dos Caneiros” (Invocación de Betanzos), “Letanía dos tesos cumes”, “Chile 73”, “Homenaxe labrego a Daniel Pino i-á nova moce dá”, etc. (Vx. op. cit., pp. 133-199).

10 *Uxío Novoneyra. Falorpiñas de neve. Cartas a Manuel María*, Santiago de Compostela: Follas Novas, col. Libros da Frouma, 2010.

11 *Uxío Novoneyra. Día das Letras Galegas 2010*, editado pola Universidade de Santiago (Departamento de Filoloxía Galega), en edición ao coidado de Anxo Tarrío Varela.

12 Referímonos a “Canción da moza mociña”, “A ensemesmada da auga”, “Os encinos”, “Home d’o tempo”, “Montes da nebra” e algunha outra presente en “Falorpiñas de neve” (1952).

coas numerosas variantes que rexistramos e das que amosamos unha mínima exemplificación: *das/d'as, brilla/brila, trompicós/trompicois, y'os/i'os, ouveando/oubeando, pra ir a/pre il'a, ferbas/frebas, José/Xosé, com'oun/coma un, miudiño/piquiniño, poidan/podían*, etc.

A multiplicidade de versións de numerosos poemas atopa canle non só na sucesión de poemarios ou nas colaboracións en prensa, senón tamén en escolmas, libros de autoría colectiva e cartas que dirixe a Ramón Piñeiro. Das corenta e cinco que envía entre 1953 e 1972 temos un feixe de dez, polo menos, que levan poemas escritos a proposta do poeta ou ben por petición do seu interlocutor. Este *corpus* poético-epistolar contén: a) Versións poéticas. b) Propostas de poemarios naufragados como “A noite é mais que unha pecha escuridade i outros poemas”, “Poemas escabelados” ou “Cancioneiriño do Caurel”. c) Poemas (tres) de “Elexías do Caurel” (carta de 13-III-1963). d) Poemas soltos, non publicados en libro. e) Diferentes datos sobre o desenvolvemento e proceso de xestación d’Os *Eidos* e tamén das “Elexías do Caurel”.

Patentízase unha vez máis a teima das versións, froito da insatisfacción do poeta diante de tentativas que estimaba non conseguidas con plenitude. Así, a “Cantiga de loubanza” (1958) a Otero Pedrayo é obxecto dunha “nova versión... pra que a mandes a Galaxia co fin de que substituya a outra...” (carta de 12-VII-1958). Na mesma circunstancia, multiplicada aínda, temos a “Nova versión da Chamada ós galegos” (carta de (22)-XII-56); insatisfeito con esta segunda, que “non é nin con moito o que eu quixera”, escribe e envía a Piñeiro unha terceira –datada tamén no Caurel en 1956–. As múltiples variantes de todo tipo, dende lingüísticas ata de arquitectura do poema, número de versos, etc., podemos advertilas xa nos dous primeiros versos, distintos nas tres versións:

*“Dormidos peitos da libértá!
Meus irmaos galegos!...”*
*“Meus irmaos galegos
ben sabe Deus que hoxe non vos falo por coller sona!”*
*“Meus hirmaos galegos
que ás veces tamén tedes o corazón dos días de choiva coma este”*

Como nalgunha outra ocasión, é Piñeiro o que solicita o poema: “Escribín esta ‘Chamada aos galegos’ –di Novoneyra– respondendo a unha petición túa do Vrao pasado” (carta de 30-V-1956); poema que na segunda versión vai especificamente dirixido e dedicado ao mundo galeguista e nacionalista universitario: “Failles entrega en meu nome distas verbas a Mourullo, Méndez Ferrín, Franco Grande ios outros rapaces da Universidad”. Nos anos sesenta outras dúas versións están localizadas por Olga Novo e a elas hai que sumar a dada a coñecer nunha ben recente escolma por Pilar García Negro¹³. Mais, en definitiva, quedan as palabras do propio Novoneyra arredor deste poema-arenga ou chamada á loita en clave cívico-patriótica:

13 Referímonos a *Gran Lugo de nebra*, Santiago de Compostela: Alvarellos, 2010.

Remeseiche o outro día a nova versión da “Chamada ós galegos”. Non é nin con moito o que eu quixera. Tiña que ser aínda unha cousa máis directa. Non foi así porque eu sei que o pobo non ten aínda “a consciencia de Galicia” e non pode esquecer o que sabe. Unha cousa é escribir entre a xeneral indiferencia i-outra escribir como escribía Petofi. Por eso eu adico, ou mellor dito, dirixo a chamada especialmente ós universitarios galegos, estudantes de Compostela, agora que hai xente pra Universidade de Compostela que ten o sentido ia consciencia de Galicia. Galicia ten que nacer tamén na Universidá, e máis hoxe que é o único sitio onde hai unha mínima liberdade de manifestación pública.

(Carta de (22)-XII-1956)

Neste *corpus* epistolar aparecen versións do poema á fuxidía figura de Clara Otero (a segunda, de 1957, cunha coda onde hai tres novos versos); as dúas do “Poema da saudade”, dedicada a primeira –por razóns evidentes– a Ramón Piñeiro, que quixo ver no courelán “o grande poeta da Saudade” e a segunda con catro versos máis e estrutura bímembre; a composición “Lembranza(s) de Betanzos” (ou “Poema dos Caneiros”), obxecto anos despois dunha ben cuidada e ilustrada versión¹⁴, composición vitalista, dionisiaca e finalmente melancólica. Resoa aquí xa o mundo das cantigas medievas ao que volve o poeta en composicións como “Cantiga de dor” / “Nova cantiga de dor”, “Cantiga de amor (A Clara Otero)”, “Cantiga de amigo”, “A marcha é Egiuto” e ata “Cantiga de loubanza” a Otero Pedrayo.

Na corda elexíaca, tan frecuentada por un poeta que confesou vivir nun escuro “tempo de elexía”, a peza dedicada a Carlos Maside presenta dúas primeiras versións de 1958, no mes de decembro. Unha, posúe catorce versos e estrutura bímembre; a outra ten dezasete e catro partes. Caso contrario –no que á extensión atinxe– é o da “Elexía á morte de Lois Pimentel”, datadas as súas dúas versións en 1958. A primeira posúe cinco partes e vinte e cinco versos; a segunda, tres partes e doce versos nun proceso redutor que culmina nos catro únicos versos que o poema amosa no poemario *Elexías do Courel e outros poemas* (1966); proceso que o poeta aplicou a outros moitos poemas da súa autoría, como xa temos advertido con anterioridade.

Non abundaremos na casuística de versións e variantes –que aquí apuntamos unicamente– que fan da obra poética de Novoneyra un organismo vivo e cambiante, en constante proceso¹⁵ de modificación como xa dixemos. A presentación, neste ano 2010, de poemas “inéditos (ou case)”¹⁶, do caderniño de “Falorpiñas de neve” e do significativo

14 Vx. *Betanzos*, libro no que aparece o “Poema dos Caneiros” en versión bilingüe galego-castelán e ilustrado con estampas de Jesús Núñez (Concello de Betanzos, 1997).

15 Circunstancia manifestada polo propio poeta, que se considera “poeta de *longo curso*, que pasou por varios estadios distintos, e ben distintos, dendes *Os Eidos*, ás *Elexías do Courel*, ó *Tempo de Elexía*, á *Do Courel a Compostela*, *Poemas de doada certeza* e *Ámeto Mítico*”. Uxío Novoneyra, “Recital do Instituto Lucus Augusti”, de 16-IV-1999. Reproducido en *Uxío Novoneyra. Gran Lugo de nebra*, Santiago de Compostela: Alvallos, 2010, p. 130.

16 Vx. os citados dous volumes de *Celebración de Uxío Novoneyra e Celebración, II*.

bloque de poemas (moitos deles con dúas e ata tres versións) contidos no epistolario Uxío Novoneyra – Ramón Piñeiro, amplían significativamente o *corpus* textual do escritor, circunstancia que haberá que ter en conta á hora de acometer a edición crítica que, sen dúbida, necesita un poeta tan dado a arroveos e desvíos estéticos e lingüísticos na súa moi peculiar escrita poética como Uxío Novoneyra. Edición que precisamos e que continuamos a agardar.